

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ

Лендєл М.А.
Виноградов Ю.Л.

Проаналізовано сучасний стан виробництва сільськогосподарської продукції в аграрній сфері прикордонного регіону. Обґрунтовано основні проблеми функціонування аграрних суб'єктів різних форм власності і форм господарювання, визначено пріоритетні напрями розвитку агропромислової сфери регіону.

Ключові слова: аграрна сфера, перспективи розвитку, прикордонний регіон, виробництво сільськогосподарської продукції.

ВСТУП

Гідне місце серед усіх галузей господарства займає аграрна сфера економіки області. В аграрній сфері області формується 13,2% валової доданої вартості, зайнято 23,4% загальної кількості зайнятих в усіх сферах економічної діяльності, зосереджено майже половину виробничих фондів. Поглиблюються процеси аграрної та земельної реформ. За період

реформ змінилася структура і кількість виробників сільськогосподарської продукції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Внаслідок реформування колективних сільськогосподарських підприємств створено нові організаційно-правові структури ринкового типу (таблиця 1).

Таблиця 1 Кількість виробників сільськогосподарської продукції

(на 1 січня)

	1991	1996	2001	2006	2008	2009	2010
Сільськогосподарські підприємства, од	444	1463	1803	1621	1669	1807	1771
з них фермерські господарства	-	1054	1459	1447	1513	1652	1616
Господарства населення, тис.	258,9	298,7	294,9	295,8	244,4	238,2	244,4
Власники землі в колективних та індивідуальних садах і городах, тис. осіб	25,8	65,5	66,9	63,8	58,9	55,1	54,5

В області реформовано 169 колективних сільськогосподарських підприємств. На їх базі створено сільгоспідприємства різних організаційно-правових структур ринкового типу, в тому числі 1771 сільськогосподарське підприємство, з них 1616 селянських (фермерських) господарств, 103 господарські товариства, 18 приватних (приватно-орендних) підприємств, 7 кооперативів, 12 інших агроформувань. У виробництві сільськогосподарської продукції посильну участь приймають 244,4 тисячі дворогогосподарств населення, 54,5 тис. осіб власників землі колективних та індивідуальних садах та городах [2, с.93].

У результаті здійснення аграрних реформ відбувся незворотний процес утвердження на селі механізмів приватної власності. Саме формування ринкових форм господарювання, розвиток мотиваційних факторів приватної власності на селі сприяли певним позитивним зрушенням в галузях

агропромислового комплексу області. За три останні роки валовий збір зернових знаходиться в межах 301,2 – 316,4 тис. т., картоплі – 588,6 – 611, та овочів 235,0 – 244,2 тис. т. Стабільною є урожайність: зернових – 36,3 ц/га, картоплі – 165,7-169,4, овочів 180,1-186,2 ц/га. За аналізовані роки в галузі вироблено в межах 50,0 тис. т. м'яса (у забійній вазі), 390,0 тис. т. молока та до 300,2 млн. штук яєць.

Контрастним є показник виробництва валової сільськогосподарської продукції (табл. 2).

В 2009 р. в аграрній сфері вироблено валової продукції на суму 2215 млн. грн. (у порівнянних цінах 2005 р.), або в розрахунку на 100 га сільгоспугідь – 523,3 тис. грн., і на особу – 1780 грн. Основну частку валової продукції виробляють селянські господарства.

Отримавши значні земельні наділи в особисте користування, господарства населення наростили виробництво продовольства. Якщо, в 1990 р. господарства населення виробили валової продукції на суму 1350,2 млн. грн. (у порівнянних цінах 2005 р.), що складає 57,1% виробленої валової продукції господарствами усіх категорій, то в 2009 р. – 2107,1 млн. грн. або 95,1% до загального показника.

Лендєл М.А., д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин УжНУ
Виноградов Ю.Л., здобувач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу УжНУ

Таблиця 2 Валова продукція сільського господарства

(у порівнянних цінах 2005р.; млн. грн.)

	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009
Господарства усіх категорій							
Продукція сільського господарства	2362,7	1880,6	1834,4	2103,1	2076,5	2142,8	2215,0
продукція рослинництва	1017,5	810,1	807,4	965,7	985,7	1025,1	1091,5
продукція тваринництва	1345,2	1070,5	1027,0	1137,4	1090,8	1117,7	1123,5
Сільськогосподарські підприємства							
Продукція сільського господарства	1012,5	280,9	99,0	95,2	84,3	116,0	107,9
продукція рослинництва	460,9	144,8	66,6	64,7	50,8	66,7	55,5
продукція тваринництва	551,6	136,1	32,4	30,5	33,5	49,3	52,4
Господарства населення							
Продукція сільського господарства	1350,2	1599,7	1735,4	2007,9	1992,2	2026,8	2107,4*
продукція рослинництва	556,6	665,3	740,8	901,0	934,9	958,4	1036,0
продукція тваринництва	793,6	934,4	994,6	1106,9	1057,3	1068,4	1071,1

Характерно, що в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь в 2009 р. господарствами населення вироблено по 600,6 тис. грн. валової продукції, а в сільськогосподарських підприємствах по 193,7 тис. грн. або в 3,1 рази менше. На господарства населення припадає 77,5% сільськогосподарських угідь, ними виробляється 95,1% валової продукції сільського господарства.

Впродовж останніх років у всіх категоріях господарств мало місце збільшення збору зернових, картоплі, овочів та виробництва молока і яєць (табл. 3).

Наведена таблиця представляє науковий інтерес, оскільки, по-перше, дані за 2000 і 2009 рр.

співставлено з даними базового 1990 р., та при подальшому аналізі враховано тенденцію поступового приросту виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва. По-друге, у 2009 р. виробництво зернових перевершило рівень 2000 р. в 1,8 рази, але ще не досягло рівня 1990 року. Вирощування картоплі і овочевих в регіоні значно перевершило показники виробництва 1990 і 2000 рр. (відповідно в 1,8 і 1,3 рази та в 1,9 і 2 рази). Аналогічна ситуація з виробництвом м'яса, молока та яєць. В порівнянні з 2000 р. у 2009 р. виробництво м'яса зросло на 11,8%, молока на 6,9%, яєць на 30,7%. Ці дані засвідчують позитивну тенденцію розвитку аграрної сфери АПК Закарпатської області.

Таблиця 3 Виробництво основних видів продукції рослинництва і тваринництва у всіх категоріях господарств Закарпатської області [1,с.99], [2,с.114,136]

Види продукції	Роки							2009 % до 2000
	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	
Зерно, тис. т.	316,2	196,9	166,8	295,8	301,2	316,4	301,7	1,8 рази
Картопля	337,5	326,8	478,0	543,4	588,6	575,7	611,0	1,3 рази
Овочі – всього	128,6	121,7	123,3	217,6	235,0	239,5	244,2	2,0 рази
Плоди і ягоди	138,8	116,5	103,6	66,4	63,6	83,8	94,0	90,7
Виноград	28,5	13,8	41,9	27,2	21,4	21,4	18,9	45,1
М'ясо (в забійній вазі)	66,7	49,2	45,0	44,5	48,7	50,6	50,3	111,8
Молоко	375,1	352,1	360,3	395,7	396,4	393,9	385,2	106,9
Яйця, млн. штук	277,9	240,4	229,7	298,6	289,1	293,6	300,2	130,7
Вовна , т .	...	334	191	196	199	208	218	114,1

По-третє, співставлення показників рік до року є некоректним, особливо в рослинницькій галузі, оскільки природнокліматичні умови конкретного року можуть суттєво вплинути на показники виробництва основних видів як рослинницької, так і тваринницької продукції. Тому бажано, щоб органи статистики

порівняльні дані групували і співставляли за ряд років.

Вважаємо, що сталий розвиток аграрного сектора щодо нарощування виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва (за винятком плодів і ягід) повинен був би позитивно позначитись і на переробній сфері регіонального

АПК, проте, як засвідчують дані наведеної нижче таблиці, у виробництві окремих видів продукції галузей сфери спостерігається спад (табл.4).

Дані таблиці 4. засвідчують певну динаміку і тенденції щодо виробництва основних видів продукції підприємствами переробної сфери Закарпатської області.

Таблиця 4 Динаміка виробництва продукції підприємствами переробної сфери АПК Закарпатської області [1,с.77], [2,с.93]

Окремі види продукції переробної сфери АПК	Роки							2009 в % до 2000
	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	
М'ясо, включаючи субпродукти I кат., т	29400,0	6800,0	1200,0	1142,8	...	...	...	-
Ковбасні вироби, т	9500,0	2300,0	1600,0	841,0	791,7	605,8	426,4	26,6
Масло тваринне, т	1300,0	300,0	100,0	...	...	...	...	-
Сири жирні (включаючи бринзу), т	4300,0	500,0	100,0	122,1**	136,6	132,7	50,1	-
Продукція з незбираного молока в перерахунку на молоко, т	111200,0	8900,0	2700,0	3277,1	2314,8	1513,0	466,0	17,2
Консерви, муб	148,8	25,1	22,2	...	...	...	...	...
Сушені фрукти, т	573,0	26,0	10,0	...	...	...	...	...
Борошно, тис. т	350,8	103,8	29,7	34,5	36,2	29,2	23,5	79,1
Крупи, т	6800,0	6000,0	400,0	425,2	1086,1	1039,1	715,3	в 1,8 рази
Хліб і хлібобулочні вироби, тис. т	242,6	91,1	21,8	18,2	21,2	18,2	16,7	76,6
Кондитерські вироби, т	18400,0	2000,0	6900,0	6371,0	2631,0	2508,0	1120,0	16,2
Горілка і лікєро-горілочні вироби, тис. дал	-	303,0	82,0	...	...	...	...	...
Коньяк, тис. дал	131,0	101,0	152,0	...	...	...	...	...
Вино виноградне та плодоягідне, тис. дал	1505,0	871,0	944,0	2079,0	2664,0	2430,0	2006,2	...
Безалкогольні напої, тис. дал	2300,0	1000,0	1000,0	1023,9	928,6	667,7	417,0	41,7
Мінеральні води, млн. дал	5,7	2,3	4,6	10,4	14,7	14,2	12,9	в 2,8 рази
Сіль (видобуток), тис. т	900,0	313,7	246,5	124,3	21,0	0,1	0,3	...

Згідно даних таблиці ... починаючи з 2007 р. підприємства харчової промисловості припинили переробку м'ясної продукції і виробництво масла тваринного. За останні три роки суттєво знижено переробку всієї сільгосппродукції. Винятком є лише виробництво круп і мінеральних вод. В області не виробляються горілка і лікєро-горілочні вироби, а виробництво плодоовочевих консервів та коньяку статистичні органи не відслідковують з 2005 р.

Проблемними питаннями в аграрній сфері області залишається ступінь використання

сільськогосподарських угідь. За роки трансформаційних перетворень (починаючи з 1991 р.) від суспільних землекористувачів вилучено 420,2 тис. га сільськогосподарських угідь, за рахунок чого площі у користуванні приватних господарств збільшилися у 7,5 рази.

Однак, в господарствах усіх категорій послаблена увага до забезпечення родючості ґрунтів. За останні роки в сільгосппідприємствах області внесення добрив під посіви сільськогосподарських культур суттєво знизилася (табл.5).

Таблиця 5 Внесення добрив під посіви сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах

	1996	2000	2005	2007	2008	2009
Мінеральні добрива						
Усього внесено, поживних речовин, тис. ц	35,6	14,1	19,7	23,2	19,8	16,6
Удобрена площа під урожай, тис. га	40,9	21,9	18,4	17,6	16,4	15,9
питома вага удобреної площі, %	39,0	35,5	67,0	71,5	69,4	61,8
Внесено у ґрунти поживних речовин на 1 га, кг						
посівної площі	34	23	72	94	84	59
удобреної площі	87	64	107	132	121	104
Органічні добрива						
Усього внесено, тис. т	489,3	110,5	18,0	21,9	12,5	9,6
Удобрена площа, тис. га	15,8	4,0	1,2	1,3	0,7	0,5
питома вага удобреної площі, %	15,0	6,5	6,7	5,3	3,0	2,1
Внесено на 1 га, т						
посівної площі	4,6	1,8	0,8	0,9	0,5	0,3
удобреної площі	31,0	27,6	18,7	16,9	17,6	19,1

У 2009 р. внесено лише 16,6 тис. т мінеральних добрив, що в 2,1 рази менше проти 1996 р., а удобрена площа скоротилася у 2,6 рази. Катастрофічними є показники внесення органічних добрив: питома вага удобрених площ склала 2,1%, на 1 га посівної площі внесено лише по 0,3 т. органічних добрив, що в 6-7 разів менше до потреби. До того ж, фактично припинено вапнування окислених ґрунтів, що знижує

ефективність внесення добрив. В області звужено ринок поставки мінеральних добрив, хімічних меліорантів, пестицидів і гербіцидів, білково-вітамінних кормових добавок.

Проблемним є і рівень господарювання фермерських (селянських) господарств області (табл.6).

Таблиця 6 Динаміка основних показників розвитку селянських (фермерських) господарств Закарпатської області

Показники	Роки						
	1992	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість селянських (фермерських) господарств:							
всього:	389	1459	1389	1622	1480	1513	1652
Площа виділеної землі:							
с/г угідь, га	1842	11242	10162	11613	11613	12572	13315
в тому числі ріллі, га	1615	10195	9904	9768	9768	10847	11758
Збір основних сільськогосподарських культур, тонн:							
зернові і зернобобові, всього	1829	13813	23680	21153	26635	29040	28567
картопля	393	6404	8258	8004	8395	9760	8384
овочі	364	1464	4378	2007	1674	2517	1946
Урожайність, ц/га:							
зернові і зернобобові, всього	25,4	26,2	33,6	30,6	32,2	32,1	32,0
в т. ч. кукурудза на зерно	26,9	34,8	42,1	40,3	46,9	45,7	41,6
картопля	112,4	169,0	161,5	217,5	226,3	225,5	211,9
овочі	84,7	102,8	158,4	147,5	160,9	222,2	190,5
Наявність поголів'я худоби:							
великої рогатої, голів	704	1849	1076	1083	1468	1720	1770
в т. ч. корів	277	1149	506	545	630	797	892
свиней	505	1835	1031	2303	4214	6728	9845
овець та кіз	980	1686	4272	7066	9875	14062	14879
Виробництво продукції тваринництва:							
м'ясо (в живій вазі), тонн	-	356	223	320	679	1346	1009
молоко всіх видів, тонн	-	2885	1293	1524	1830	1976	2571
яйця, тис. шт.	-	1025	1212	3305	3519	4662	3369
вовна, ц	-	34	76	123	167	258	371

На фермерські господарства припадає 2,7% сільськогосподарських угідь області. Ними виробляється 1,8% валової сільськогосподарської продукції. Із загальної кількості земельної площі, що є у користуванні фермерських господарств, більше половини (7188,8 га або 53,4%) перебуває в оренді. На одне фермерське господарство припадає в середньому 8,2 га сільськогосподарських угідь, що на 12,3% більше ніж у 2005 р. В області майже третина (29,4%) фермерських господарств мають у землеволодінні до 3 га і лише 1,3% - у межах 50-100 га, що в певній мірі визначає обсяги виробництва, ефективність господарювання. У 2009 р. фермери виробили 9,4% зерна, 1,4% - картоплі та 0,8% овочів від валового збору зазначених сільгоспкультур всіма категоріями господарств, тобто, майже мізер.

Існує певна проблема фінансової підтримки господарств виробників сільськогосподарської продукції: для підтримки аграрного сектору області з

державного бюджету у 2009 р. надійшло 24,3 млн. грн., що на третину менше проти 2008 р., та з обласного бюджету – 4,4 млн. грн., всього 28,7 млн. грн або 16,2 тис. грн. в розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство.

Для фермерських господарств області у 2009 р. за бюджетною програмою «Фінансова підтримка фермерських господарств» надійшло і використано 1155,9 тис. грн., які отримали 30 господарств або 38,5 тис. грн. на одне господарство. Із загальної суми 235,3 тис. грн. у 18 господарствах (або по 13,0 тис. грн. на одне) пішло на відшкодування витрат пов'язаних із сплатою відсотків за користування кредитами банків, тобто 20,3% із загальної суми фінансової підтримки поглинуто банками. І лише п'ять фермерських господарств отримали фінансову підтримку, кожне по 79,4 тис. грн. на часткову компенсацію витрат пов'язаних з придбанням першого трактора, комбайна

або вантажного автомобіля (до слова, вартість одного колісного трактора середнього класу 196,0 тис. грн.).

За бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» фінансову підтримку у 2009 р. одержати лише три господарства на суму 68,4 тис. грн. або по 22,8 тис. грн. на господарство.

Аналіз свідчить, що у 2009 р. зовсім не фінансувалися програми дотації, які існували роками за здану на переробку продукцію тваринництва (свині та птиця), дотації на гектар посівів озимих та ярих зернових культур, на селекцію в рослинництві, підтримку підприємств, що господарюють в особливо складних кліматичних умовах, здешевлення вартості страхових премій. Зменшені обсяги підтримки та ускладнено умови отримання дотацій за зданих на забій і переробку молодняк великої рогатої худоби (із 2,9 до 1 гривні за кілограм), дотацій за приріст та наявність поголів'я вівцематок та ярка старше 1 року (із 100 до 60 грн. за голову). Жодної підтримки не отримують кооперативи, які обслуговують аграрне виробництво.

Матеріали дослідження підтверджують, що певні успіхи, досягнуті в останні роки, в аграрному господарюванні області, рівень виробництва сільгосппродукції, ступінь її переробки не задовольняють зростаючі потреби продовольчої безпеки населення регіону. До того ж процеси реформування в аграрному секторі, і зокрема земельна реформа, не завершені. Вищезгадані проблеми виступають стримуючим фактором нарощування виробництва продовольства в розрахунку на особу населення.

ВИСНОВКИ

В області розроблено програми відродження сільського господарства на перспективу, які передбачають побудову нової системи аграрного виробництва, функціонування якої має здійснюватися на сучасному світовому рівні відповідно до стратегічних інтересів селян, галузі та суспільства. Пріоритетними напрямками розвитку агропромислової сфери є:

- завершення реструктуризації сільськогосподарських підприємств наднові поєднання приватної власності на майно і землю із створенням на їх базі відповідних виробничих та обслуговуючих кооперативів, приватно-орендних підприємств, інших формувань з колективними формами організації праці;

- побудова неформальної відроджувальної вертикалі на основі виявлення аграрних центрів

відродження - агроформування села, району, області, в яких наочні соціально-економічні досягнення є результатом проведеної глибокої трансформації. Її поєднання з наявними економічними, соціальними, організаційними, правовими та іншими сприятливими щодо відродження чинниками різних управлінських рівнів по горизонталі дозволить сформувати єдину діючу систему відродження сільського господарства регіону;

- формування ефективного агропромислового виробництва з поглибленою переробкою та зберіганням сільськогосподарської продукції за рахунок стабілізації та нарощування виробництва зерна, винограду, плодівовочевої продукції, картоплі, технічних культур та продукції тваринництва;

- підтримка як колективних сільськогосподарських підприємств, так і приватного сектора, створення ефективної інфраструктури обслуговування аграрного виробництва;

- вдосконалення фінансово-кредитного обслуговування аграрного виробництва шляхом: інтеграції банківського, аграрного та промислового потенціалу; державної та регіональної підтримки цільових програм фінансування агропромислового виробництва;

- невідкладне запровадження систематичного моніторингу здійснюваної аграрної реформи на селі;

- здійснення системних заходів щодо підтримки індивідуального аграрного сектора (селянські (фермерські) господарства, особисті господарства громадян, сільськогосподарські кооперативи, питома вага яких у виробництві сільськогосподарської продукції очікується в межах 90-95%) насамперед за рахунок задоволення його потреб у високоякісному насіннєвому матеріалі, племінному молодняку худоби та птиці, розширення обсягів сервісного обслуговування (технічного, зооветеринарного) та створення умов для реалізації виробленої сільськогосподарської продукції;

- створення на науково обґрунтованих засадах оптових ринків сільськогосподарської продукції, системи оптової торгівлі харчовими продуктами, вдосконалення практики проведення виставкових заходів, семінарів та аукціонів для реклами вітчизняної продукції;

- створення і розвиток недержавних агроторговельних домів, контрактних і страхових компаній, бізнес-центрів, консультативних фірм, які надаватимуть послуги щодо господарсько-фінансової діяльності, інформаційно-консультативного обслуговування, техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закарпаття, 2000. Статисти щорічник. – Ужгород, 2001. – 448 с.
2. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 р. – Ужгород, 2010. – 544 с.
3. Концепція сталого розвитку Закарпаття. – Ужгород, 2004. – 48 с.